

चतुर्थः पाठः

सुभाषितानि

तपो बलं तापसानां ब्रह्म ब्रह्मविदां बलम् ।
हिंसा बलमसाधूनां क्षमा गुणवतां बलम् ॥ 1 ॥

उद्योगे नास्ति दारिद्र्यं जपतो नास्ति पातकम् ।
मौने च कलहो नास्ति नास्ति जागरिते भयम् ॥ 2 ॥

विद्या विवादाय धनं मदाय, शक्तिः परेषां परिपीडनाय ।
खलस्य साधोर्विपरीतमेतद्, ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ 3 ॥

येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं गुणो न धर्मः ।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूताः, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ 4 ॥

सुखार्थिनः कुतो विद्या नास्ति विद्यार्थिनः सुखम् ।
सुखार्थी वा त्यजेद् विद्यां विद्यार्थी वा त्यजेत् सुखम् ॥ 5 ॥

छिन्नोऽपि रोहति तरुः क्षीणोऽप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः ।
इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न लोकेषु ॥ 6 ॥

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः ।
तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते त्यागेन शीलेन गुणेन कर्मणा ॥ 7 ॥
न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् ।
नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति, न तत् सत्यं यच्छलेनाभ्युपेतम् ॥ 8 ॥

पुष्पे गन्धं तिले तैलं काष्ठेऽग्निं पयसि घृतम् ।
इक्षौ गुडं तथा देहे पश्याऽऽत्मानं विवेकतः ॥ 9 ॥

सत्येन धार्यते पृथिवी सत्येन तपते रविः ।
सत्येन वाति वायुश्च सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ 10 ॥

शब्दार्थः

ब्रह्मविदां	–	ब्रह्मज्ञानियों का
पातकम्	–	पाप
परेषां	–	दूसरों के
परिपीडनाय	–	दूसरों को दुख देने के लिए
खलस्य	–	दुष्ट का
भुवि	–	पृथ्वी पर
रोहति	–	चढ़ता है, बढ़ता है
उपचीयते	–	बढ़ता है
विमृशन्तः	–	विचार करते हुए
मृगाः	–	पशु (हिरण आदि)
अभ्युपेतम्	–	युक्त
इक्षौ	–	ईख में
धार्यते	–	धारण किया जाता है

अभ्यासः

1. अधोलिखितेषु शब्देषु उचितं सन्धिं चिनुत –

छिन्नोऽपि	=	छिन्नः+अपि / छिन्ना+अपि
क्षीणोऽप्युपचीयते	=	क्षीणः+अप्युपचीयते / क्षीणः+अपि+उपचीयते
पुनश्चन्द्रः	=	पुनः+चन्द्रः / पुनश्+चन्द्रः
मृगाश्चरन्ति	=	मृगाः+चरन्ति / मृगाः+च+रन्ति
नासौ	=	ना+सौ / न+असौ
यच्छलेनाभ्युपेतम्	=	यत्+छलेन+अभि+उपेतम् / यच्+छलेना+अभि+उपेतम्

काष्ठेऽग्निम्	=	काष्ठे+अग्निम् / काष्ठ+अग्निम्
वायुश्च	=	वायुः+च / वायु+च
पश्याऽऽत्मानम्	=	पश्याऽऽत्मा+नम् / पश्य+आत्मानम्

2. निम्नाङ्कितप्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत -

- क) तापसानां बलं किम् अस्ति ?
 ख) कस्मिन् कलहो नास्ति?
 ग) छिन्नोऽपि कः रोहति ?
 घ) सभायाः का परिभाषा ?
 ड.) केन धार्यते पृथिवी ?

3. अधोप्रदत्तानां प्रश्नानाम् उत्तराणि हिन्दीभाषया लिखत -

- क) खलस्य शक्तिः किमर्थं भवति?
 ख) विद्यार्थिनः किं त्यजेत् ?
 ग) चन्द्रः कथम् उपचीयते ?
 घ) कनकं कैः परीक्ष्यते?
 ड.) विवेकतः आत्मानं कुत्र पश्य ?

4. शुद्धं विकल्पं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

- क) खलस्य धनं भवति । (मदाय, मदेन, मदम्)
 ख) विद्यार्थिनः सुखम्..... । (अस्ति, नास्ति, सन्ति)
 ग) पुरुषः परीक्ष्यते । (चत्वारः, चतसृर्भिः, चतुर्भिः)
 घ) यत्र वृद्धाः न सन्ति सभा नास्ति । (सः, सा, तत्)
 क) सर्व सत्ये । (प्रतिष्ठितम्, प्रतिष्ठितः, प्रतिष्ठितानि)

5.तालिकामनुसृत्य पदानि रचयत -

शब्दः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः
क्षमा	क्षमा	क्षमे	क्षमाः	प्रथमा
तरु	द्वितीया
सभा	तृतीया
सत्य	चतुर्थी
बन्धु	पंचमी
चतुर् (चार)	षष्ठी
अदस् (नपु.)	सप्तमी

6.'क' वर्ग 'ख' इति वर्गेन सह योजयत।

'क' वर्ग

सत्येन तपति -
जागरिते नास्ति -
परद्वेषात् भवति -
रक्षणाय भवति -
उद्योगे नास्ति -

'ख' वर्ग

दारिद्र्यम्
धनक्षयम्
भयम्
रविः
शक्तिः

7. उदाहरणमनुसृत्य अधोलिखितपदेषु प्रकृतिप्रत्ययविभागं/संयोगं कुरुत -

यथा	- जागरितम्	=	जागृ + क्त
कृ	+ क्त	=
.....	+ क्त	=	छिन्नः
क्षि	+ क्त	=
वृध्	+	=	वृद्धः
प्रति	+ + क्त	=	प्रतिष्ठितम्

